

ks. Stanisław Łabendowicz

Etyka w systemie edukacji szkolnej

Ethics in the system of school education

Summary

Rapidly progressing social changes have forced school education to seek new possibilities of upbringing and shaping attitudes of the young generation. It should be noted that the educational requirements in this area assumed in the core curriculum are insufficiently realized. Proposed by the Ministry of Education and Science, ethics classes provide an opportunity for students to acquire basic knowledge and learn about ethical values. In addition to the acquisition of knowledge, the aim of the introduction of ethics in schools is also to acquire competencies that will enable students to respond independently to complex situations and solve a variety of problems. All the competencies listed in the core curriculum, such as: perceiving, explaining and empathizing, judging and arguing, credibility and consistency – on the one hand, aim to consolidate the knowledge and skills that students have already gained, and on the other hand to acquire basic ethical skills necessary for individual and personal life as well as for being a member of a democratic society.

Key words: school education, ethics lesson, values, formation of ethical attitudes.

Dynamika przemian społeczno-kulturowych, jakie dokonały się w naszym kraju, w sposób szczególny ujawniła się w trudnościach wychowawczych młodego pokolenia. Zachodzące zmiany spowodowały poszukiwanie nowych możliwości i sposobów wychowania dzieci i młodzieży. Wydaje się, że niewystarczająco realizowane są zakładane w podstawach programowych wymogi edukacyjne w kwestii kształtowania postaw młodego pokolenia. Etyka to dział filozofii, zajmujący się badaniem moralności i tworzeniem systemów myślowych, z których można wyprowadzać zasady moralne. Podstawy programowe szkoły skupione są na realizacji przedmiotów ogólnokształcących i zawodowych, natomiast opuszcza się kwestię wychowania dzieci i młodzieży w kierunku kształtowania odpowiednich postaw. Formalnie etyka została wprowadzona do szkół trzy dekady temu, ale praktycznie nie była realizowana. Obecnie trwają przygotowania nad umożliwieniem jej organizacji jako przedmiotu do wyboru religii lub etyki, stając się propozycją alternatywną dla tych uczniów i rodziców, którzy nie zadeklarowali chęci uczestniczenia w lekcjach religii¹. Zaproponowane w strukturze szkoły lekcje etyki stwarzają możliwość wolnego od „indoktrynacji, indywidualnego

¹ Zob. J.A. Kultys, *Etyka w szkole – teoria i praktyka*, „Śląskie Studia Filozoficzne” (2001) nr 3, <https://ssf.apsl.edu.pl/baza/wydawn/ssf03/kultys.pdf> (dostęp: 13.06.2022).

zastanowienia się nad wyznawanymi wartościami i zdobycia przez uczniów etycznych kompetencji². Celem realizacji etyki, obok zdobycia wiedzy, jest także nabycie przez uczniów kompetencji, które umożliwią im samodzielne reagowanie na złożone sytuacje oraz rozwiązywanie różnych problemów. Wszystkie wymienione w podstawie programowej kompetencje, jak: spostrzeganie, objaśnianie i empatia, ocenianie i argumentowanie, wiarygodność i konsekwencja – z jednej strony mają na celu utrwalenie zdobytej wiedzy i umiejętności, z drugiej zaś zdobycie „podstawowych etycznych zdolności na potrzeby własnego życia, ale też jako członka demokratycznego społeczeństwa”³. Aby wprowadzić konkretne działania wychowawcze służące rozwojowi korzystnych postaw etycznych społeczeństwa, postuluje się pilną reformę podstaw programowych polegającą na wprowadzeniu do siatki godzin lekcyjnych nowego przedmiotu nauczania obejmującego kwestie etyki życia społecznego. Do tego procesu należy aktywnie włączyć pedagogów szkolnych, wychowawców klas, nauczycieli i rodziców oraz przygotować odpowiednich specjalistów do realizacji zajęć z etyki⁴.

1. Potrzeba etyki w systemie edukacji szkolnej

Etyka jest nauką o wartościach w tym sensie, że uczy na nie uczniów, „odwołuje się do indywidualnych i społecznych wartości oraz zachęca do zastanowienia się, które z tych wartości można próbować uogólnić”⁵. Lekcje etyki stwarzają sposobność, a nawet konieczność odniesienia się także do tematów związanych z religią także po to, aby uczniowie byli lepiej przygotowani do współżycia i współistnienia ze środowiskami religijnymi. Można także podejmować problematykę religijną poprzez znane postaci historyczne, jak Gandhi, Matka Teresa czy Martin Luter. Ważne jest także, aby nauczyciel etyki rozmawiał z uczniami i poddawał krytycznej dyskusji informacje podawane w mediach o ludziach i wydarzeniach religijnych. Wynika z tego ważny temat: w kształtowaniu ludzkiego życia ważną rolę odgrywają czynniki kulturowe i religijne mające swoje korzenie w niekiedy nieuświadomionych zachowaniach dużych grup ludzkich. Takie czynniki niekoniecznie mają formę wiary religijnej, lecz często są to opowieści, historie, legendy, budowle, dzieła sztuki, utwory muzyczne, ale także rytuały, święta, obyczaje. Podejmowanie na lekcjach etyki tematów „tradycji religijnej i kulturowej w klasie, w której są uczniowie o różnym pochodzeniu etnicznym i kulturowym jest pomocne w uświadamianiu im ich własnych korzeni, oraz w łagodzeniu nieufności lub niechęci do obcej im tradycji i kultury, w uczeniu szacunku do kulturowej różnorodności”⁶.

W reakcji na wprowadzenie do szkół etyki pojawiły się głosy wyrażające troskę o wskazanie i określenie „właściwej koncepcji etyki, jej celu, treści i metody”⁷. Etyka, jako nauka o moralności indywidualnej i społecznej, rodzinnej, państwowej, jest przedmiotem alternatywnym, a nie konkurencyjnym dla religii. Błędem jest stawianie etyki w opozycji względem religii. Etyka jest dziedziną filozofii,

² A. Wendrychowicz, *Szkolne lekcje etyki, co to takiego?*, <https://www.etykawszkole.pl/index.php/baza-wiedzy2/materialy-edukacyjne/419-szkolne-lekcje-etyki-co-to-takiego> (dostęp: 07.03.2022).

³ Tamże.

⁴ Por. Ł. Bandola, *Nauczanie etyki życia społecznego jako podstawowe zadanie szkoły u progu lat dwudziestych XXI wieku. Wstęp do badań*, „Społeczeństwo. Edukacja. Język” (2021) t. 14, s. 218.

⁵ A. Wendrychowicz, jw.

⁶ Tamże.

⁷ J. Kożuchowski, *Nauczanie etyki w szkole a bezpieczne życie. Ujęcie Roberta Spaemanna*, „Filo-Sofija” (2014) t. 3 nr 26, s. 129.

a znajomość zagadnień filozoficznych nigdy nie była przeciwna wierze. Wystarczy wspomnieć tu o postaciach takich jak św. Augustyn, św. Tomasz, św. Bonawentura, czy chociażby papież św. Jan Paweł II, który przecież sam był filozofem i filozofii uczył. Naprawdę nie jest tak, że byli to ludzie, którzy nie znali filozofii innej niż chrześcijańska, którzy nie potrafili „rozumować jasno i krytycznie”⁸.

Biorąc pod uwagę wartość przedmiotu etyka, należałoby przemyśleć kwestię obowiązkowego wprowadzenia tych zajęć do planów nauczania w szkole podstawowej i ponadpodstawowej. Niedopuszczalna jest sytuacja, by uczeń mógł zrezygnować z lekcji religii i etyki. To niewychowawcze, a wręcz destrukcyjne. Etyka, obok religii, należy do istotnych lekcji, które pomagają w wychowaniu dzieci i młodzieży, a także ich uspołecznieniu. Przedmiot ten wprowadza ucznia w świat wartości wyższych, uczy umiejętności krytycznego myślenia, kształtuje wrażliwość oraz ma pomagać w postępowaniu zgodnie z obowiązującymi normami życia społecznego. Wobec tego obligatoryjne uczestnictwo w tych zajęciach jest potrzebne. Tam, gdzie uczniowie nie uczestniczą w lekcji religii, szansą na kształtowanie wartości, zasad moralnych byłyby właśnie zajęcia z etyki. Etyka to nie religia, jednakże przedmiot ten opiera się na wartościach uniwersalnych, które są równoważne z chrześcijańskimi.

Nauczanie etyki otwiera przed nauczycielami i uczniami wiele możliwości. Mają oni szansę dyskusowania z etycznej perspektywy na wiele tematów w sposób dokładny i wnikliwy. Obecna sytuacja wymaga, aby wprowadzić oddzielny przedmiot dotyczący etyki życia społecznego również dlatego, że trudno oczekiwać od matematyka, aby na matematyce skupiał się na treściach wychowawczo-etycznych, gdyż jego podstawowym zadaniem jest przygotowanie dzieci do egzaminu ósmoklasisty, czy egzaminu maturalnego. W praktyce szkolnej, również tzw. godzina wychowawcza rzadko poświęcana jest kwestiom etycznym, a skupia się bardziej na sprawach „organizacyjno-integracyjnych, i co do zasady ma realizować szkolny program wychowawczo-profilaktyczny, który tylko pobieżnie traktuje o sprawach życia społecznego”⁹.

Należy wziąć pod uwagę bardzo istotny czynnik dokonującej się dynamicznie zmiany społecznej, a dotyczący nowych mediów. Istotną cechą obecnych czasów staje się „migotanie znaczeń wywołane przez ekspansywnie rozwijające się i wszechobecne media, świat mody i reklamy, niekontrolowane szybkie przeniesienie za pomocą Internetu w skali globalnej lawiny informacji – wszystko to na co dzień destabilizuje życie jednostek, grup społecznych, całych zbiorowości”¹⁰. Mimo wielu zalet, media społecznościowe jednak destrukcyjnie wpływają na postawy etyczne młodych ludzi. Media społecznościowe mogą być pomocne, ale mogą również stanowić znaczne zagrożenie dla dzieci i młodzieży. Dlatego młodzi ludzie muszą posiadać wiarygodną wiedzę, jak korzystać z nowych technologii. Kwestie te również mogłyby być szczegółowo analizowane i omawiane na zajęciach z przedmiotu etyki społecznej. Konieczne jest więc przejrzeć podstawy programowe w kontekście działań wychowawczych szkoły i wprowadzić postulowane zmiany. Sprawę tę może rozwiązać tylko „państwowy nadzór pedagogiczny z ministerstwem edukacji na czele”¹¹. W tym kontekście musi zastanawiać,

⁸ Ł. Henel, *Problem etyki w polskiej szkole*, http://www.nowezycie.archidiecezja.wroc.pl/stara_strona/numery/012010/07.html (dostęp: 07.03.2022).

⁹ Ł. Bandola, jw.

¹⁰ Tamże.

¹¹ Tamże.

że nauczanie etyki w polskich szkołach prowadzone jest od prawie trzech dekad w atmosferze sporu ideologicznego, co w znacznej części spowodowało nieprzychylny stosunek do tego przedmiotu¹². Jeszcze do niedawna oszacowanie udziału dzieci i młodzieży w lekcjach etyki w szkołach publicznych w Polsce było rzeczą dość trudną. Ta sytuacja uległa zmianie w ostatnich latach, kiedy to ukazały się opracowania odnośnie do tego zagadnienia. Wśród nich warto wskazać na raport sporządzony na zlecenie Rzecznika Praw Obywatelskich pt. *Dostępność lekcji religii wyznań mniejszościowych i lekcji etyki w ramach systemu edukacji szkolnej* (Pawlik i in., 2015) i publikację poprojektową autorstwa Joanny Madaliskiej-Michalak, Antoniego J. Jeżowskiego i Szymona Więśława pt. *Etyka w systemie edukacji w Polsce* (2017)¹³.

2. Podstawy edukacyjno-prawne do prowadzenia etyki w szkole

W 1990 roku powróciła do szkół nauka religii. W Instrukcji Ministra Edukacji Narodowej możemy przeczytać, że rodzice, którzy nie życzą sobie religijnego wychowania ich dzieci, nie mają obowiązku posyłać ich na lekcje religii. Dla nich szkoła może zorganizować lekcje, których celem byłoby poznanie zasad etycznych. Należy zapobiec naruszeniu wolności sumienia i religii osób nieuczestniczących w katechezie. Na lekcjach etyki powinien być przekazywany pewien rodzaj wiedzy: etyczna analiza, teorie i systemy w filozofii, religii, różne światopoglądy, ale przede wszystkim chodzi o pozyskanie przez uczniów określonych kompetencji oraz o skuteczne stosowanie tych umiejętności do rozwiązywania własnych problemów. Zdobywanie kompetencji „ma z jednej strony sens praktyczny dania uczniom do ręki narzędzi, żeby lepiej odnajdowali się na wielce skomplikowanym terenie życia duchowego. Z drugiej zaś jest tu też realizowany cel etyczny, wspomaganą samodzielność, wolność i autonomia”¹⁴.

Etyka jako przedmiot w polskiej szkole pojawiła się w roku szkolnym 1992/93. Trzeba podkreślić, że „analiza zaproponowanych programów z etyki dopuszczonych do użytku szkolnego przez MEN wyraźnie przeciwstawia etykę religii”¹⁵. Ustawodawca, stawiając dzieci, młodzież i rodziców przed wyborem: religia lub etyka, pozbawił automatycznie zdecydowaną większość z nich możliwości uczestniczenia w zajęciach z etyki. W tej formie etyka pojawiła się w 1992 r. na podstawie aktów wykonawczych do art. 12 ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty, w dwóch aspektach. W pierwszym aspekcie pojawia się jako konkurentka religii, co wynika z dwóch rozporządzeń: rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych¹⁶ oraz rozporządzenie

¹² Por. D. Stępkowski, J.L. Pękala, *Nauczanie etyki z perspektywy kształcenia ogólnego*, „Roczniki Pedagogiczne” (2021) t. 13(49) nr 1, <https://doi.org/10.18290/rped21131.6> (dostęp: 13.06.2022).

¹³ Zob. tamże.

¹⁴ A. Wendrychowicz, jw.

¹⁵ J.A. Kultys, *Etyka w szkole – teoria i praktyka*, „Słupskie Studia Filozoficzne” (2001) nr 3, <https://ssf.apsl.edu.pl/baza/wydawn/ssf03/kultys.pdf> (dostęp: 13.06.2022). Zob. W szkołach podstawowych: Program zajęć z etyki dla szkoły podstawowej. Autor – dr J. Stanisławek. Program dopuszczony decyzją DKO/BR-4014-2/92 z 9 września 1992 r. W szkołach ponadpodstawowych: 1. Projekt minimum etycznego dla szkół ponadpodstawowych. Autorzy: dr M. Środa i prof. J. Hołównka. Program dopuszczony decyzją DKO/BR-4015-1/92 z 9 września 1992 r. 2. Etyka. Program Liceum Ogólnokształcącego. Autor – prof. A. Potocki z zespołem. Program dopuszczony decyzją DKO/BR-4015-2/92 z 9 września 1992 r. 3. Program zajęć z etyki dla szkoły średniej. Autor – dr J. Stanisławek. Program dopuszczony decyzją DKO/BR-4015-6/94 z lipca 1994 r.

¹⁶ Zob. DzU Nr 36, poz. 155 z dnia 24 kwietnia 1992 r.

Ministra Edukacji Narodowej z dnia 25 sierpnia 1993 r., zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych¹⁷. W obu rozporządzeniach nie określono, na czym miałyby polegać zajęcia z etyki. Oba odnoszą się głównie do religii, a lekcje etyki są dla tych, których rodzice lub oni sami zrezygnowali z religii, bez możliwości uczestniczenia przez chętnych w zajęciach obydwu przedmiotów: „Dla uczniów, których rodzice lub oni sami wyrażają takie życzenia (art. 3.1 ust.1), szkoła organizuje lekcje etyki, w oparciu o programy dopuszczone do użytku szkolnego na zasadach określonych w art. 22 ust. 2 pkt 3 ustawy o systemie oświaty”¹⁸. Drugi aspekt pojawiania się etyki w szkole, to treści etyczne w programach minimum dla szkół podstawowych i ponadpodstawowych¹⁹. Analiza tych dokumentów pokazuje, że na treści (zasady) etyczne, które powinien uwzględniać nauczyciel danego przedmiotu, najczęściej wskazuje się w uwagach wstępnych do programów minimum lub przy ustalaniu celów kształcenia i wychowania, które sformułowane są tyleż ambitnie co ogólnikowo. Rzadko mają one przełożenie na konkretne, zalecane tematy lekcyjne, trudno więc stwierdzić, na ile nauczyciel będzie zdolny zwrócić na nie uwagę w trakcie praktycznej realizacji danego przedmiotu. W związku z tym takie rozwiązanie z punktu widzenia pożądanych efektów nie jest zadowalające, ponieważ nie buduje taki system spójnego horyzontu aksjologicznego dzieci i młodzieży²⁰.

Przeciwstawienie etyki religii spowodowało, że praktycznie etyka w szkołach jako przedmiot nie istnieje. Nie bez znaczenia była też szeroko upowszechniana przez media dezinformacja, jakoby etyka była przedmiotem przeciwstawnym religii. Nauka etyki, w przeciwieństwie do religii, nie posiada podstawy ustawowej, a powinna być unormowana przepisami. Chodzi tu bowiem o podstawowe wolności człowieka w sferze światopoglądowej. Prawodawca nie przewiduje nauki etyki w przedszkolach, w przeciwieństwie do nauki religii. Miejscem nauki etyki jest wyłącznie szkoła publiczna. Przedszkole, również może być odpowiednim miejscem do nauki etyki. Wymaga tego konstytucyjny standard wolności sumienia i wyznania. Należy neutralizować nierówność szans, a wprowadzenie etyki do przedszkoli byłoby ku temu doskonałym narzędziem. Wymiar czasowy szkolnej i przedszkolnej lekcji religii został ustalony na 2 godziny lekcyjne tygodniowo, podobnie taki sam wymiar dla lekcji etyki. W obecnym jednak stanie konstytucyjnym modelem do wyboru jest: religia, etyka, oba te przedmioty lub nic. W 2010 roku odnotowano wzrost liczby placówek prowadzących przedmiot etyki. Poprawie uległa wówczas dostępność omawianego przedmiotu. W 2014 roku MEN narzuciło placówkom oświatowym obowiązek zbierania pisemnych deklaracji rodziców lub pełnoletnich uczniów, czy chcą oni posłać dziecko na religię, na etykę lub na religię i etykę jednocześnie. Dotychczas dopuszczalnym jest nie wybrać do nauki żadnego z tych przedmiotów, ponieważ są one fakultatywne, co jest pedagogicznym błędem. Jeśli jednak uczeń uczęszcza na religię bądź na etykę, ocenę z tego przedmiotu wlicza się do średniej, natomiast jeśli chodzi na oba przedmioty wlicza się jedną ocenę ustaloną jako średnia z rocznych ocen klasyfikacyjnych z religii i z etyki. Jeżeli określona w ten sposób liczba nie jest całkowita, należy ją zaokrąglić do liczby całkowitej

¹⁷ Zob. DzU Nr 83 z dnia 9 września 1993 r.

¹⁸ DzU Nr 36, poz. 155 z dnia 24 kwietnia 1992 r.

¹⁹ Por. Ministerstwo Edukacji Narodowej, *Minimum programowe przedmiotów ogólnokształcących w szkołach podstawowych i średnich obowiązujące od 1 września 1992*, Warszawa 1992.

²⁰ Por. J.A. Kultys, jw.

w górę. Przedszkole lub szkoła mają obowiązek zorganizowania lekcji religii i etyki dla grupy nie mniejszej niż 7 osób. W przypadku mniejszej liczby osób organizuje się lekcje w grupach międzyklasowych. Jeżeli w całej szkole chęć uczestnictwa zgłosi mniej niż 7 uczniów, wówczas zajęcia katechezy organizowane są w międzyшкоlnym lub pozaszkolnym punkcie katechetycznym. W szkołach podstawowych i ponadpodstawowych zajęcia z etyki może prowadzić nauczyciel, który ma przygotowanie pedagogiczne, ukończył studia wyższe z filozofii lub etyki lub inne studia i studia podyplomowe w tym zakresie. Etykę może również prowadzić nauczyciel, który ukończył studia na innym kierunku, ale program tychże studiów obejmował treści nauczania z etyki. Wymaganiem jest jednak neutralność światopoglądowa. Nauczyciel nie może być stronniczy i krzewić areligijnego obrazu świata. Myślenie, iż etyka jest przedmiotem dla osób niereligijnych lub jest prowadzona przez osoby niereligijne jest stereotypowe i krzywdzące. Należy jednak wziąć pod uwagę kwestię łączenia przez jedną osobę funkcji nauczyciela religii i nauczyciela etyki. Polskie prawo nie zabrania zespolenia obu tych ról. Trzeba jednak roztropnie rozważyć, czy nauczyciel nie nada przedmiotowi wymiaru antyreligijnego lub czy nie uczyni z niego zamaskowanej katechezy. Etyka znacząco różni się od przedmiotu religii, ponieważ nauczyciel etyki powoływany jest wyłącznie przez organy państwowe, program nauczania oraz podręczniki dopuszczane są jedynie przez organy państwowe. Istotną różnicą jest również brak kryterium światopoglądowego przy naborze na stanowisko nauczyciela etyki.

Na małą popularność etyki w szkole składa się między innymi brak obiektywnej informacji na temat problematyki, którą zajmuje się etyka, co powoduje, że młodzież, nie wiedząc, czego może oczekiwać po tych zajęciach, nie uczestniczy w nich. Można powiedzieć, że etyka nie ma „rozgłosu”, dlatego też dużo osób nie wie, czym jest etyka, więc raczej wybierają religię, gdyż z tym przedmiotem mają styczność już od kilku lat i dlatego wiedzą, czego mogą się po nim spodziewać²¹. Dodatkowym utrudnieniem w organizacji lekcji etyki dla dzieci i młodzieży nieuczęszczającej na lekcje religii był i nadal jest brak właściwie wykształconej kadry. Nauczanie etyki osób, „które w przyszłości treści etyczne będą przekazywały młodemu pokoleniu, powinno koncentrować się na kształtowaniu umiejętności i zdolności poszukiwania argumentów na poparcie własnego stanowiska lub postawy, a nie na biernej tylko recepcji tego, co kto kiedyś sądził na jakiś temat bliski ludziom sobie współczesnym, ale niekoniecznie bliski nam obecnie”²². Uczenie krytycznego myślenia, wyrobienie umiejętności poszukiwania w miarę racjonalnych argumentów, a wreszcie wskazanie szans i zasad zawierania kompromisu – co jest niezwykle istotne we współczesnym świecie – stanowi istotny cel nauczania etyki przyszłych nauczycieli. Z tak postawionymi zadaniami wiąże się również niebezpieczeństwa, które stoją przed wykładowcami etyki. Polegają one na krzewieniu sceptycyzmu i skłanianiu do nihilizmu moralnego, gdy nauczyciel za wszelką cenę sam stara się dowieść niesłuszności jakichś poglądów. Należy podkreślić, że przekracza on wówczas swoje kompetencje, gdyż przestaje być nauczycielem poszukiwania racji „za”, staje się natomiast zwolennikiem jakiejś opcji etycznej. Jak stwierdza E. Klimowicz, „w ten sposób traci z oczu obowiązek zachowania neutralności aksjologicznej, co w moim przekonaniu dyskredytuje go jako nauczyciela etyki. Etyka bowiem nie jest związana z jakąś opcją światopoglądową lub filozoficzną, a obowiązkiem nauczyciela etyki nie jest

²¹ Por. tamże.

²² Tamże.

przecież indoktrynacja²³. Ponadto wykładowca etyki powinien na konkretnych przykładach nauczyć przyszłych nauczycieli umiejętności dostrzegania konfliktu różnych zasad moralnych, uwikłanych w różne opcje polityczne lub światopoglądowe²⁴.

Prawo do lekcji etyki jest skorelowane z prawem do nauki. Jest ono jednym z kardynalnych praw gwarantowanych zarówno przez polską ustawę zasadniczą²⁵, jak i przez prawo międzynarodowe²⁶. Znaczenie oraz zakres tego uprawnienia stanowi przedmiot dyskusji doktryny prawa publicznego w całej Europie²⁷. Właściwym zadaniem etyki jest pokazanie, w jaki sposób powinno się dobrze żyć. W związku z tym najpierw trzeba podkreślić rangę problematyki cnót, z których wynikają nasze działania. Za drugi istotny temat trzeba uznać naukę o własnym osądzie moralnym i sumieniu, które należy kształtować i pielęgnować. Kolejną istotną kwestią w nauczaniu etyki jest uwrażliwienie na rolę, jaką odgrywa posiadanie własnych przekonań²⁸. Na podstawie wyników międzynarodowego badania ETiK-International, które przedstawił Stanislav Ivanov (2016), trzeba stwierdzić, że nauczania etyki nie da się zastąpić innymi lekcjami, przykładowo religii, oraz że brak tego nauczania wcale nie wpływa pozytywnie na kompetencje moralno-etyczne uczniów. Te stwierdzenia mogą wydawać się oczywiste, ale przestają takimi być, gdy uwzględnimy fakt, że coraz większy odsetek rodziców/opiekunów i samych uczniów, gdy osiągną pełnoletność, rezygnuje zarówno z lekcji etyki, jak i religii²⁹.

Cele nauczania etyki zgrupowano w czterech obszarach tematycznych, a mianowicie: (1) kształtowanie wrażliwości aksjologicznej i refleksyjności, (2) tworzenie wypowiedzi, (3) kształtowanie postaw i (4) samokształcenie. Na uwagę zasługuje stwierdzenie, że: „Etyka jako przedmiot nauczany w szkole podstawowej realizować ma przede wszystkim cele praktyczno-wychowawcze”³⁰. W związku z tym można stwierdzić, że podczas lekcji etyki w mniejszym stopniu chodzi o dociekania teoretyczne, a raczej o umiejętności praktyczne wynikające z refleksji nad problemami moralno-etycznymi. Autorzy podstawy programowej zdają sobie, że: „Wyrazem rozszerzania się sfery autonomii moralnej ucznia jest stopniowe interioryzowanie przez niego wartości i norm moralnych oraz pogłębiające się zrozumienie siebie jako podmiotu moralnego”³¹. To powoduje, że „lekcje etyki mogą jedynie wspomagać ucznia w faktycznym realizowaniu tego

²³ E. Klimowicz, *Problemy nauczania etyki w szkole*, w: *Etyka w szkole. Materiały z konferencji PTF. Warszawa, 22 października 1994*, red. R. Banajski i R. Wiśniewski, Warszawa 1994, s. 83.

²⁴ J.A. Kultys, jw.

²⁵ Zob. Art. 70 Konstytucji RP z 2.4.1997 r. (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483).

²⁶ Zob. Art. 26 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 12.12.1948 r.; art. 14 Międzynarodowego Paktu Praw Ekonomicznych, Społecznych i Kulturalnych z 3.1.1976 r.; art. 28 Konwencji o Prawach Dziecka z 20.11.1989 r.

²⁷ Por. Ł. Łaguna, *Etyka w szkołach publicznych. Niespełniona idea czy realny cel?*, <https://konstytucyjny.pl/lukasz-laguna-etyka-w-szkolach-publicznych-niespelniona-idea-czy-realny-cel/> (dostęp: 07.03.2022).

²⁸ Por. J. Koźuchowski, *Nauczanie etyki w szkole...*, s. 131-132.

²⁹ Por. D. Stępkowski, J.L. Pękala, jw.

³⁰ *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej*, Dz.U. z 2017 r., poz. 356, s. 207.

³¹ Tamże.

kluczowego zadania; jego efektywna realizacja wymaga (...) decyzji samego ucznia, komplementarności oddziaływań edukacyjnych i wielu lat pracy ucznia nad sobą samym³². W szkole ponadpodstawowej przypisuje się lekcjom etyki, podobnie jak w szkole podstawowej, przede wszystkim znaczenie praktyczne. Jak twierdzą twórcy podstawy programowej, dzięki powiązaniu obu tych wymiarów, tzn. praktyczno-wychowawczego i teoretyczno-filozoficznego, edukacja etyczna ma przyczynić się do rozwijania w uczniach umiejętności myślenia moralno-etycznego, „którego istotą jest nieustanna interakcja między teoretyzowaniem (tym, co ogólne) a konkretnymi symulacjami i samym działaniem (tym, co szczegółowe)”³³.

3. Możliwości i sposoby realizacji etyki w szkole

Etyka jest dziedziną filozofii, która omawia takie tematy, jak: szczęście, wolność, wiara, przyjaźń, rodzina, odpowiedzialność, osobista autonomia, społeczeństwo, solidarność. Podczas lekcji etyki zachęca się uczniów do nauki samodzielnego, krytycznego myślenia i filozofowania jako praktyki, a nie teoretycznego gromadzenia wiedzy. Uczeń analizuje intelektualnie moralne i etyczne doświadczenia dnia codziennego i odwołuje się do społecznych wartości, zdobywając w ten sposób etyczne kompetencje oraz zdolność do empatii, szacunek do drugiego człowieka, w tym do ludzi starszych, chorych i słabszych. Jest to podstawowy cel wychowania, który jednocześnie powinien prowadzić do marginalizacji postaw skrajnie egoistycznych w społeczeństwie. Chodzi tu przede wszystkim o troskę i współodpowiedzialność za drugiego człowieka. Aby robić to sprawnie i skutecznie należy „odbudowywać autorytet szkoły jako instytucji, zaważać o autorytet i etos zawodu nauczyciela, a przede wszystkim nadać odpowiednią rangę i podkreślać wartość nauki i naukowców w sferze publicznej”³⁴.

Jedną z głównych metod lekcyjnych etyki jest dialog. Uczniowie wraz z nauczycielem wypracowują wspólne przekonania i poszukują prawdy. Wymieniają poglądy, dzielą się argumentami, odnoszą się do własnych doświadczeń, wyjaśniają swoje rozumienie pojęć, ubogacając tym samym siebie nawzajem i poszerzając poznanie. „Dialog etyczny, albo „debatą” jest na lekcji etyki jednym z najważniejszych sposobów wypracowania wspólnych przekonań oraz poszukiwania prawdy. Rzeczowa wymiana poglądów, argumentów i punktów widzenia „stwarza nadzieję na osiągnięcie postępu myślowego, na wzajemne intelektualne wzbogacanie się i poszerzanie horyzontów”³⁵. W dialogu etycznym uczniowie przekonują się, że rozum nie tylko kontroluje emocje, ale też kształtuje uczucia i intuicję. Możliwe są różne formy rozmowy: debaty, dyskusje na podium przed frontem klasy, zainscenizowane spory, przygotowane wcześniej referaty i wystąpienia oraz ćwiczenie dyskusji z i bez moderatora. Powinno się głównie ćwiczyć umiejętności ustnego i pisemnego argumentowania”³⁶.

³² Tamże.

³³ *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia*, Dz.U. z 2018 r., poz. 467, s. 22.

³⁴ Ł. Bandola, *Nauczanie etyki...*, s. 217.

³⁵ A. Wendrychowicz, jw.

³⁶ Tamże.

Nauczyciele etyki są poddani pewnemu obciążeniu. Pytania etyczne wymagają bowiem wyczucia i zdolności przewidywania. Nauczyciel powinien wykazywać się wrażliwością na psychologiczny rozwój ucznia oraz jego refleksyjność. Jego obowiązkiem jest wspierać samodzielne myślenie uczniów, wyzwać w nich pomysłowość oraz używać wizualnych metod filozofowania. W związku z tym prowadzący zajęcia powinien mieć gruntowną wiedzę o etyce, o prawach człowieka, ale także o systemach wartości wywodzących się z różnych religii i humanizmu. Dobry nauczyciel to taki, który zna sposoby aktywizacji uczniów na lekcji, rozwija temat bez narzucania schematu oraz elastycznie reaguje na sytuacje powstające podczas lekcji. Często temat lekcji to temat indywidualnych doświadczeń uczniów. Dzięki temu wypracowuje się odpowiednia motywacja do nauki. Wychowankowie posiadają w ten sposób odpowiednie kompetencje społeczne, które umożliwią im samodzielne reagowanie na złożone sytuacje i nauczą się czegoś o sobie samych. W podstawie programowej wymienione są następujące kompetencje: spostrzeganie, objaśnianie, empatia, ocenianie, argumentowanie, wiarygodność i konsekwencja. Mają one za zadanie nie tylko ugruntować zdobytą wiedzę, ale również zdobyć umiejętności na potrzeby własnej egzystencji oraz przebywania w społeczeństwie.

Aby wszechstronnie przeprowadzić lekcję etyki, należy dokonać analizy w sferze indywidualnej, społecznej i ideowo-historycznej. Lekcja powinna odnosić się w sposób bezpośredni do życia, do rozważań nad szczęściem, wolnością, społeczeństwem konsumpcyjnym, ale także do tematów związanych z religią, aby uczniowie byli lepiej przygotowani do współżycia ze środowiskami religijnymi. Nie należy oddalać się od pytania o miejsce religii we współczesnym świecie i nie pomijać w edukacji etycznej problematyki Boga. Wątek ten odgrywa ważną funkcję w rozumieniu moralności. Na lekcji etyki trzeba podkreślać piękno podstawowych zagadnień moralnych oraz poruszać tematy tradycji religijnej i kulturowej, zwłaszcza jeśli w klasie są uczniowie o różnym pochodzeniu etycznym i kulturowym. Powinno się uświadamiać im ich własne korzenie oraz uczyć szacunku do kulturowej różnorodności. Szczególnie krytycznie należy spojrzeć na „relatywizm, konsekwencjalizm, utylitaryzm, hedonizm, redukcyjny biologizm i socjologizm”³⁷.

Etyka pełni ważną rolę w wychowaniu młodego człowieka. Ukazuje, jak powinno się właściwie żyć. Istotnym czynnikiem dokonującej się zmiany społecznej są mass media, a zwłaszcza Internet. Media społecznościowe destrukcyjnie wpływają na postawy etyczne młodego pokolenia. Mimo oczywiście wielu zalet, mogą stanowić zagrożenie dla dzieci i młodzieży. Lekcja etyki w szkole byłaby pomocna, aby uczniowie mieli wiedzę, jak poruszać się w cyfrowym świecie z korzyścią dla siebie. Godzina wychowawcza jest z reguły poświęcona sprawom organizacyjnym, właściwie nie traktuje o zasadach moralnych czy sprawach życia społecznego, dlatego etyka jako odrębny przedmiot jest konieczna. Refleksja etyczna „jest w pewnym sensie sercem nauczania etyki i w ogóle etycznego myślenia. Przez taką praktykę filozofowania moralne i etyczne doświadczenia dnia codziennego stają się przedmiotem zastanawiania się, analizy intelektualnej”³⁸. Należy zwrócić uwagę, że lekcje etyki „przybierają trzy postaci: (1) jeden z obszarów tematycznych kształcenia zintegrowanego w ramach edukacji wczesnoszkolnej,

³⁷ J. Koźuchowski, *Nauczanie etyki...*, s. 134-135.

³⁸ A. Wendrychowicz, jw.

(2) wyodrębniony przedmiot nauczania o charakterze praktyczno-wychowawczym w starszych klasach szkoły podstawowej i (3) przedmiot o charakterze propedeutyki etyki filozoficznej w szkołach ponadpodstawowych. Każda z tych postaci różni się przesunięciem akcentu od zagadnień praktycznych przez praktyczno-teoretyczne po *stricte* teoretyczne. Tak więc można powiedzieć, że w podstawie programowej etyka została zaplanowana zgodnie z wymaganiami etyki filozoficznej³⁹. Dokumenty oświatowe tworzą ramy teoretyczno-dydaktyczne nauczania etyki, natomiast rzeczywistość szkolna rządzi się swoimi własnymi prawami.

Podsumowanie

W polskim systemie oświatowym lekcje etyki funkcjonują od blisko trzech dekad. Co prawda nauczanie etyki zalicza się do kształcenia ogólnego z racji umieszczenia go w podstawie programowej kształcenia ogólnego, jednak brakuje merytorycznej dyskusji na temat dydaktycznej konkretyzacji tego kształcenia i roli, jaką ma spełniać w edukacji szkolnej. Powstaje pytanie, „czy nauczyciele przedmiotowi mają jeszcze jakieś zobowiązania w zakresie moralnego (samo)kształcenia uczniów. To pytanie wydaje się retoryczne, gdyż celem edukacji publicznej jest kształcenie ogólne, a to implikuje (samo)kształcenie moralne, które nie dokonuje się wyłącznie na lekcjach etyki⁴⁰. Dzięki kategorii kształcenia ogólnego można właściwie zdefiniować miejsce i zadania nauczania etyki w szkole i równocześnie uniknąć sporu ideologicznego z religią, z którym ciągle jeszcze jest ono kojarzone. Potrzeba na nowo przekształcić podejście szkoły do kształtowania postaw młodego pokolenia. Żyjemy w społeczeństwie konsumpcyjnym i ponowoczesnym. System szkolnictwa powinien nauczyć się radzić z aktualnymi problemami wychowawczymi, odbudowując w ten sposób swój autorytet. Uczeń musi mieć przekonanie, że treści przekazywane w szkole są niezbędne, wartościowe i potrzebne. Trzeba dostrzegać określone problemy społeczno-wychowawcze i odpowiednio na nie reagować.

Nauczyciel powinien w swojej pracy pedagogicznej zabiegać o zachowanie właściwych norm etyczno-społecznych swoich uczniów. „Należy tak starać się «zaprogramować» szkołę, aby dla uczniów ich mistrzem i autorytetem był właśnie nauczyciel – wychowawca, który powinien stać na «pierwszej linii walki» o zachowanie właściwych postaw etyczno-społecznych kolejnych pokoleń. Czym bowiem będzie postęp naukowo-techniczny i ekonomiczny, jeżeli nie będzie obudowany pewnymi klasycznymi ponadczasowymi i uniwersalnymi wartościami etycznymi właściwymi cywilizowanemu społeczeństwu? Z drugiej strony wszelkie zmiany w systemach edukacyjnych, w tym zmiany podstaw programowych powinny być dokonywane oczywiście rozważnie, powinny być przemyślane, skonsultowane ze wszystkimi interesariuszami⁴¹. Przygotowane przez ekspertów i konsultantów nowe programy kształcenia ogólnego różnią się znacznie tak co do zakresu, jak i konkretnych treści etycznych eksponowanych w programach minimum dla poszczególnych przedmiotów⁴². Zakres przekazywanej uczniom wiedzy powi-

³⁹ D. Stępkowski, J.L. Pękala, jw.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ Ł. Bandała, *Nauczanie etyki...*, s. 220.

⁴² Por. J.A. Kultys, jw. Ministerstwo Edukacji Narodowej. Biuro ds. Reformy Szkolnej, *Protokół ze zjazdu uczestników II etapu prac nad zestawem podstaw programowych (minimum programowych) kształcenia ogólnego*, Warszawa 1993.

nien obejmować: „podstawową wiedzę z zakresu etyki opisowej – przede wszystkim ontologię moralności, a nie ograniczać się do etyki normatywnej, przesyconej, jak dotąd, treściami ideologicznymi, światopoglądowymi, politycznymi”⁴³. Należy podkreślić, że każdy nauczyciel jest również wychowawcą, dlatego też niezwykle ważne jest, „aby w nauczaniu podstaw wiedzy o moralności każdy nauczyciel w pełni zdawał sobie sprawę z tego, co mówi, by sam jednoznacznie rozumiał treści, które przekazuje, by potrafił uściślić nazwy wieloznaczne do tego stopnia, aby być jednoznacznie rozumianym przez uczniów”⁴⁴.

Bibliografia

- Banajski R., *Uwagi o studiach podyplomowych przygotowujących nauczycieli etyki w szkołach średnich i podstawowych*, w: *Etyka w szkole. Materiały z konferencji PTF. Warszawa, 22 października 1994*, red. R. Banajski i R. Wiśniewski, Warszawa 1994.
- Bandola Ł., *Nauczanie etyki życia społecznego jako podstawowe zadanie szkoły u progu lat dwudziestych XXI wieku. Wstęp do badań*, „Społeczeństwo. Edukacja. Język” (2021) t. 14.
- Henel Ł., *Problem etyki w polskiej szkole*, http://www.nowezycie.archidiecezja.wroc.pl/stara_strona/numery/012010/07.html (dostęp: 07.03.2022).
- Klimowicz E., *Problemy nauczania etyki w szkole*, w: *Etyka w szkole. Materiały z konferencji PTF. Warszawa, 22 października 1994*, red. R. Banajski i R. Wiśniewski, Warszawa 1994.
- Kożuchowski J., *Nauczanie etyki w szkole a bezpieczne życie. Ujęcie Roberta Spaemanna*, „Filo-Sofija” (2014) t. 3 nr 26.
- Krukowski J., Sobczyk P., Poniatowski M. (red.), *Religia i etyka w edukacji publicznej*, Warszawa 2014.
- Kultys J.A., *Etyka w szkole – teoria i praktyka*, „Słupskie Studia Filozoficzne” (2001) nr 3, <https://ssf.apsl.edu.pl/baza/wydawn/ssf03/kultys.pdf> (dostęp: 13.06.2022).
- Kultys J.A., *Przyczyny małej popularności w szkole*, w: *Etyka w szkole. Jak nauczać?*, red. Z. Sareto, Warszawa 1997.
- Kultys J.A., *Religia czy etyka? A może religia i etyka?*, w: *Etyka w szkole. Materiały z konferencji PTF. Warszawa, 22 października 1994*, red. R. Banajski i R. Wiśniewski, Warszawa 1994.
- Łaguna Ł., *Etyka w szkołach publicznych. Niespełniona idea czy realny cel?*, <https://konstytucyjny.pl/lukasz-laguna-etyka-w-szkolach-publicznych-niespelniona-idea-czy-realny-cel/> (dostęp: 07.03.2022).
- Madalińska-Michalak J., Jeżowski A., *Etyka i religia jako przedmioty nauczania: konkurencyjność czy komplementarność?*, „Forum Oświatowe” (2017) 30(2), 219-241, <http://forumoswiatowe.pl/index.php/czasopismo/article/view/655> (dostęp: 14.06.2022).
- Madalińska-Michalak J., Jeżowski A.J., Więśław Sz., *Etyka w systemie edukacji w Polsce*, Warszawa 2017.
- Pawlik W., Sobolewski W., Żurkowska D., *Dostępność lekcji religii wyznań mniejszościowych i lekcji etyki w ramach systemu edukacji szkolnej. Analiza i zalecenia*, „Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich” (2015) 6, <https://www.rpo.gov.pl/ites/default/files/BIULETYN%20RZECZNIKA%20PRAW%20OBYWATELSKICH%202015%20nr%206.pdf> (dostęp: 16.06.2019).
- Pikus S., *Sens nauczania etyki (refleksja)*, w: *Etyka w szkole. Materiały z konferencji PTF. Warszawa, 22 października 1994*, red. R. Banajski i R. Wiśniewski, Warszawa 1994.

⁴³ S. Pikus, *Sens nauczania etyki (refleksja)*, w: *Etyka w szkole. Materiały z konferencji PTF. Warszawa, 22 października 1994*, red. R. Banajski i R. Wiśniewski, Warszawa 1994, s. 19.

⁴⁴ J.A. Kultys, jw.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej, Dz.U. z 2017 r., poz. 356.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 25 marca 2014 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizacji nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach, Dz. U. z 2014 r., poz. 478.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia, Dz.U. z 2018 r., poz. 467.

Sekuła J., *O realistyczne podejście do nauczania etyki*, w: *Etyka w szkole. Materiały z konferencji PTF*. Warszawa, 22 października 1994, red. R. Banajski i R. Wiśniewski, Warszawa 1994.

Stępkowski D., Pękała J.L., *Nauczanie etyki z perspektywy kształcenia ogólnego*, „Roczniki Pedagogiczne” (2021) t. 13(49) nr 1, <https://doi.org/10.18290/rped21131.6>, (dostęp: 13.06.2022).

Wiśniewski R., *Jakiej etyki potrzebujemy? W sprawie uproszczeń postmodernistycznej krytyki etyki*, w: *Moralność i etyka w ponowoczesności*, red. Z. Sareło, Warszawa 1996.

Wendrychowicz A., *Szkolne lekcje etyki, co to takiego?*, <https://www.etykawszkole.pl/index.php/baza-wiedzy2/materiały-edukacyjne/419-szkolne-lekcje-etyki-co-to-takiego> (dostęp: 07.03.2022).

Zieliński T.J., *Nauka etyki w szkołach publicznych w ujęciu prawnym*, w: *Religia i etyka w edukacji publicznej*, red. J. Krukowski, P. Sobczyk, M. Poniatowski (red.), Warszawa 2014.

Etyka w systemie edukacji szkolnej

Streszczenie

Szybko postępujące przemiany społeczne wymusiły na edukacji szkolnej konieczność poszukiwania nowych możliwości wychowania i kształtowania postaw młodego pokolenia. Zauważa się, że niewystarczająco realizowane są zakładane w podstawach programowych wymogi edukacyjne w tym zakresie. Proponowane przez Ministerstwo Edukacji i Nauki lekcje etyki stwarzają możliwość zdobycia przez uczniów podstawowej wiedzy i poznania wartości etycznych. Celem wprowadzenia do szkół etyki, obok zdobycia wiedzy, jest także nabycie przez uczniów kompetencji, które umożliwią im samodzielne reagowanie na złożone sytuacje oraz rozwiązywanie różnych problemów. Wszystkie wymienione w podstawie programowej kompetencje, jak: spostrzeganie, objaśnianie i empatia, ocenianie i argumentowanie, wiarygodność i konsekwencja – z jednej strony mają na celu utrwalenie zdobytej wiedzy i umiejętności, z drugiej zaś zdobycie podstawowych etycznych zdolności na potrzeby życia indywidualnego i osobistego oraz demokratycznego społeczeństwa.

Słowa kluczowe: edukacja szkolna, lekcja etyki, wartości, kształtowanie postaw etycznych.
